

ЉИЉАНА СТАНЧИЋ

ОЗВАНИЧЕЊЕ ВУКОВЕ ОРТОГРАФСKE НОРМЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Мада је у сербокроатистици, посљедњих деценија посебно, скинут романтичарски вео са повјеснице језика и збивања везаних за инаугурацију новоштокавског вернакулара у ранг стандарда, будући да су она детаљно, документирано и надасве мјеродавно протумачена — о цјеловитом мозаику догађања још увијек немамо потпуну предодбу јер у њег нису уграђени сви неопходни елементи. Наравно, односи се то прије осталих на незаобилазна збивања у централној зони хрватскокрпског стандардног језика, на историјат тих превирања у Босни и Херцеговини. Другачије казано, оживљавање, интерпретирање и реинтерпретирање засуте или недовољно обрађене филологијске баштине ове социокултурне средине, из чијих би се рекапитулација могле извести и шире, многострано значајне синтезе, још увијек је задаћа што стоји пред сербокроатистима и знанственицима другачијег профила (повјесничарима културе, примјерице).

Но, била би нетачна констатација да се у овом смислу мало или ништа не чини, јер је урађено много, нарочито у освјетљавању »унутрашње« повијести језичког израза у Босни и Херцеговини, односно у истраживањима језика писаца штампе из турског и аустроугарског периода, лингвистичке терминологије. Заправо, и унаточ чињеници да поменута истраживања нису била по свом карактеру и својим дOMETИМА само иницијална — ово се раздобље још увијек, или управо сада, након спознаја којима су резултирале проведене анализе, отвара као широк простор не само за даља проучавања у започетом смјеру већ и за полиаспектна испитивања »вањске« повијести језика, за уочавања, издвајања и тумачења оне важне спреге свих лингвистичких и свих изванлингвистичких чинилаца што су утјецали на обликовање стандарда.

Једна од битних карика у ланцу збивања око стандардног језика у Босни и Херцеговини, да апстрахирамо оне друге јер су уз њу узрочно-посљедично везане, јесте често помињано увођење и озваничење вуковске фонематске правописне норме из 1883. године. Прецизније речено, сербокроатистика је том преломном датуму прилазила површно и узгредно, оскудно се користећи поприлично исцрпним, фактографским информацијама што их нуди литература из повијести културе ове друштвене средине.¹ Премда досљедан фактографски приступ у историјском представља-

¹ Уп.: Митар Пашчић, *Из прошлости српскохрватског језика и правописа*, у књизи *Трагом културног наслеђа*, »Свјетлост«, Сарајево, 1976, стр. 170—211.

њу и освјетљавању тог догађаја не даје могућности за евалацију овог по-спе природног и очекиваног приклањања уз вуковска језичка начела, тај пресудни искорак захтијева и од сербокroatистике да о њему изнесе свој суд, да нужним враћањем на примарне изворе (архивске документе) изд-воји и интерпретира за њу релевантне дате и појединости.

Per occasionem, то је и ваљан повод да се и о Вуку, о пристајању уз његове идеје, истинитије проговори.

*
**

1.0. Право и мјеродавно свједочанство о увођењу фонематске ортографије у Босни и Херцеговини, о току и поступку усвајања, а посебно о мотивима што су нагнали Земалску владу у Сарајеву да се приклони озваничењу тог начина писања, садржано је у њеном допису упућеном Заједничком министарству финансија у Беч и датираном 15. маја 1883. године.² А изравни повод и овом обраћању и формирању приједлога у вези са избором ортографије тицао се штампања једног буквара, почетнице за основне школе, чиме је требало да отпочне издавање осталих, неоспорно потребних, уџбеника за интерконфесионалне школе у Босни и Херцеговини. Наиме, дотада кориштене школске књиге из Хрватске и Србије нису биле примјерене ни садржајем, ни језичким изразом и ортографијом профилу нових, интерконфесионалних школа које су похађали припадници свих нација (вјероисповијести) са овог тла. Оне су, разумљиво, своје програме и едукацију у «осјетљивим» предметима, попут наставе матерњег језика, морале прилагођавати вишенационалном саставу својих питаоца. Како је школство у Босни и Херцеговини све до аустроугарског периода махом било конфесионално, зачаурено у засебне националне (конфесијске) међе и програмима и уџбеницима, нове школе због свог анационалног обиљежја морале су понудити битно другачији концепт, изнаћи програме којима ће се искорачити у цивилизацијске обзоре модерне Европе и којима ће се превладати посљедице дотадашњих парцијализација и тврдокорних затварања у сфере издвојених традиција, те, у складу са изолационистичком политиком окупационе администрације, неутрализовати перманентни културни и идеолошки утјецаји других јужнословенских подручја.

1.1. У првом десетљећу аустроугарске управе и у интерконфесионалним школама употребљавале су се граматике из Хрватске и Војводине (највише Веберова и Живановићева) јер ће се тек касније, с развојем и примјеном децидне језичке политике, артикулирати потреба за домаћим, «земаљским» уџбеницима који ће бити прилагођени и њеним смјерницама и физиономији новог школског система.

Међутим, на супрот тој, убрзо дефинираној и озваниченој, изолационистичкој језичкој политици, оријентираној на преференцију специфичности језичког израза у Босни и Херцеговини који је из манипулантских

² АРБИХ ЗМФ бр. 2513/БиХ (и сви цитати према овом документу).

побуда третиран готово као посебан језик (о чему свједочи и његова пре-скрибирана номинација са детерминатором *босански*) — интересно је примијетити да се у средњим школама најдуже одржала *Словница* кори-феја Загребачке филолошке школе Адолфа Вебера Ткалчевића.

Словница хрватска за средња училишта користила се чак и после појаве и увођења првог босанскохерцеговачког уџбеника језика за средње интерконфесионалне школе, *Граматики босанскога језика* из 1890. године, стога што је у Вулетићевој књизи изостављен дио о синтакси. Та нецјеловитост *Граматики босанскога језика*, *de facto*, присиљавала је задужене за школство у Земаљској влади да траже и да понуде надомјестак са адекватном обрадом тог неизоставног сегмента граматика, али њихова одлука да у том смислу и у времену о којем је ријеч задрже Веберову *Словницу*³ била је, без даљњег, исхитрена и неочекивано регресивна, поготову када се има у виду да је Вебер десетак година раније изгубио своје позиције и у Хрватској. Односно, иако је деценијама својим грамати-кама »владао« хрватским средњим школама, након 1879. године, после пораза у познатој, жучној полемици с Мирком Дивковићем, он је морао тај свој примат да препусти овом борбеном вуковцу.⁴

У Хрватској је његова *Словница* повучена из средњих »училишта« 1879. године, а то што се у босанскохерцеговачким школама задржала и знатно касније може се, наравно, различито тумачити, мада је суштински ријеч о неосмишљеном потезу што је колидирао и са глобалном оријентацијом језичке политике аустроугарске администрације и са официјелним опредјељењем за »Вук-Даничићев правопис«, који је и октроиран 1883. године управо ради унификације начина писања у уџбеничкој литератури.

2.0. Као што је назначено, ток збивања везаних за увођење и озваничење фонематске правописне норме отпочео је са штампањем првог из серије планираних уџбеника. Одређеније, те 1883. године о правопису се расправљало с поводом. Наиме, годину раније Љубоје Длустуш, поријеклом из Нашица а по положају референт за школе у Земаљској влади,⁵ написао је по налогу управе *Почетницу за основне школе*. Без упутстава како да ријешу повјерену задаћу, школован у Хрватској и у духу идеја илиризма, Длустуш је, разумљиво, одабрао морфонолошки начин писања

Рукопис *Почетнице* — како стоји у допису — упућен је на оцјену школском савјетнику Јозефу Кобенцлу и Вјекославу Клаићу у Загреб. Сем неких примједби методске и садржинске нарави, те замјерки (вјероватно Кобенцлових) на »изразе што не одговарају овдашњем изговору« (ако је Владава комисија »одмах замијенила одговарајућим синонимима«) — рецензије су биле позитивне. Афирмативне оцјене типичне су се углавном избора ортографије, што се могло и очекивати с обзиром да је тадаш-

³ Види у архивском документу: АРБиХ ЗВ (ЗМФ) бр. 4364/1885. год.

⁴ Људевит Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб, 1965, стр. 79. и 119.

⁵ М. Папић, *Из прошлости српскохрватског језика и правописа*, стр. 175.

њи уредник часописа »Виенац« Вјекослав Клаић био здушни поборник тог начина писања, те да је Кобенцлова оријентација у овом смислу засигурно налазила упориште у ставу школских власти према Веберовој *Словници*, која је имала готово приоритетни статус у босанскохерцеговачким интерконфесионалним школама.

Природно је да су овакви ставови, напосе пристигле рецензије, код упућенијих у процедуру штампања Длустушеве *Почетнице*, то јест код дијела (у допису неименованих) »стручњака које је ангажирала Земаљска влада«, изазвали негодовање.

Оно је и понукало Владу да се озбиљније посвети питању правописа, да деликатне и сложене проблеме што су, као и овим поводом, проистјецали из дивергентних ортографских реализација премости успостављањем јединствене, унифицирне норме.

А и извјесност рјешења могла се сасвим јасно назријети. У ствари, и страна управа је врло лако могла процијенити да морфонолошки правописни узус не кореспондира с реалним стањем ствари, са тада већ знатном традицијом provedбе вуковског начина писања. Довољно је поменути да је на овом тлу 1867. године штампан буквар реформираним ћирилицом, први послје Вуковог из 1827. године, те да је овдје та ортографија стекла и готово званичан статус употребом у првим званичним гласилима што су тискани крајем турског периода у Вилајетској штампарији.

Земаљска влада је, заправо, била свјесна околности да је вуковски правопис ухватио коријена код претежне већине становништва, код Срба и Муслимана, а и једног дијела Хрвата, наравно стога што је ова централна зона хрватско-српског језика по природи ствари — по врло снажној традицији фолклорне књижевности, по томе што је арел са јасно обликованом новоштокавском фолклорном *коине* — морала бити пријемљива на рецепцију вукових реформи и концепција стандардног језика.⁶

Ипак, у бојазни да не прејудуцира тај одлучан потез те тако изазове непожељне конзеквенце, управа је — како стоји у допису — одлучила да о овом питању консултира »домаће стручњаке и интелигенцију«. Међутим, већ су прве консултације указале, на сједници којом је председавао савјетник Вуковић, да ће посљедњу ријеч имати Земаљска влада, то јест да ће, због подвојености у мишљењима који правописни начин треба преферирати, крајњу одлуку управо она дефинирати.

Истина, већи дио анкетираних био је за фонематски правопис, други, мањински нудио је два могућа избора — или досљедни морфонолошки правопис или, као компромисну солуцију, »средњи« узус, односно морфонолошку ортографију »с извјесним примјенама фонетског начина писања.«

2.1. Поред неслагања у домену о ком се непосредно одлучивало, у једном су сви били једногласни. Наиме, у двама важним питањима о којима се тим поводом расправљало, гледиштима везаним за концепцију стандардног језика, сви учесници у савјетовању — о чијим именима ни овом приликом нема помена у допису — били су једнодушно опредијељени за

⁶ Уп.: Далибор Брозовић, *Стандардни језик*, МХ, Загреб, 1970, стр. 111.

у Босни и Херцеговини и једино могуће рјешење. Ријеч је о акцептирању новијих облика у дативу, локативу и инструменталу плурала »како се иначе у народном језику говори«, те о пристајању да »дијалект буквара буде меридијански (херцеговачки) који је прихваћен код Јужних Славена као књижевни језик и који се говори у Херцеговини, Црној Гори, јужној Далмацији до Бојане, и у великом дијелу Босне.«

Сви учесници савјетовања предложили су Влади да формира и компетентну комисију која ће бдјети над чистотом и љепотом језичког израза будућих уџбеника, што је управа и прихватила.

2. 2. У поводу испољених ставова нужно је констатирати да су, у бити, зорно рефлектирали не само реално стање у оновременим односима према двјема ортографијама и њиховим реализацијама већ, истовремено, и односе према традицији њихове употребе у писаној ријечи, која се, ако изузмемо неистражени сегмент аљамиадо литературе, од педесетих година прошлога стољећа јасно рачва и развија у два правца, један под утјецајем Вукових идеја, усмјерен на сакупљање народног блага, други под утјецајем препородних идеја илирског покрета, везан за дјелатност босанскохерцеговачких фрањеваца.

Важно је напоменути да се под утјецајем илираца у хрватским вјерским школама од 1850. године мијењају и основношколски уџбеници. Јукићев *Почетак писменства* замјењује Маријановићев буквар писан Кујунџићевом графицијом. Филип Кунић прерађује према Гајевом начину писања и Маријановићеву *Institutio grammaticae latinae* (Сплит, 1822) и штампа је под насловом *Словница језика латинскога илирски изтумачена за поробу младежи босанске с кратким и потребитим рјечником* (Беч, 1857), а Фрањо Милићевић, потпуно досједан узусу Загребачке филолошке школе — уџбеник *Нова словница талианска за младеж ерцеговачку* (Мостар, 1874).⁷

Ова је традиција илиризма, што се, уосталом, може закључити и по залагању анкетираних »стручњака и домаће интелигенције« за морфонолошки начин писања, континуирала и у аустроугарски период.

Но, поред те генералне оријентације, један дио Хрвата из Босне и Херцеговине приклањао се и фонематском начину писања, а то опредјелјење, уз раније назначаване детерминанте, подстицано је и збивањима у Хрватској, посебно оним преломним од 80-их година прошлога стољећа када ту на сцену ступају »хрватски вуковци«.

Желећи, свакако, да и Хрвате приволи на рецепцију фонематске ортографије на ту је околност указивала, а с њом и рачунала, Земаљска влада када је образлагала свој избор:

»И сама Југославенска академија у Загребу, дакле Хрватској, земљи најстрожијих етимолога, нагиње ка фонетици, што је дошло до изражаја приликом издавања великог српскохрватског рјечника. Из тога се

⁷ Љиљана Станчић, *Граматике, Босна и Херцеговина СР*, Енциклопедија Југославије, Југославенски лексикографски завод »Мирослав Крлежа«, Загреб, 1986, стр. 545—546.

може увидјети да ће овај правопис све више улазити у употребу и да ће етимолошки метод бити сасвим потиснут.»

Збивања о којима је ријеч наговјештавала су пак у Хрватској окончање дуготрајног, динамичког и комплексног процеса, који је Босну и Херцеговину фактички мимоишао. Заправо, у Босни и Херцеговини се и лингвистичка знаност почела развијати, у правом смислу те ријечи, тек од периода аустроугарске управе, па је ова социокултурна средина била »поштеђена« распри и надметања око различитих концепција књижевног језика.

Но, и та је околност ишла наруку Земаљској влади када је, образлажући избор фонематског правописа, на посредан начин Хрватима давала на знање како стање у »земљи најстрожијих етимолога« не може бити образац и за Босну и Херцеговину:

»Ако је овај процес у другим јужнословенским земљама са образованијим становништвом и разгранатијим школским системом препуштен времену, тако што се не може дозволити на окупираном подручју, гдје се мора огромно много радити и на самој припреми народног просвјештавања.«

2.3. У процјењивањима и одмјеравањима аргумената за и против одабраног концепта, у изналажењу образложених одговора на већ изнесене или могуће примједбе, оперирало се и с чињеницом да је фонематска ортографија примјеренија и ефикаснија за описмењавање алфабета. Испуњавајући своју »цивилизаторску мисију«, окупаторска администрација управо је тражила таква рјешења да би превладала овај објективно тешки баласт минулих времена, да би бар елементарно описменила само дио од поразног броја неписмених у Босни и Херцеговини. Тај важан моменат Влада је и изравно апострофирала у помињаном допису:

»У елементарном описмењавању фонетски правопис је подеснији (...) јер је фонетика свима приступачна, чак и онима који немају времена да уче граматику или, пак, коријен (поријекло) појединих ријечи, а јасно је да ће онај што пише како говори много мање гријешити него онај што пише по одређеним правилима.«

На контрааргументе конзултираних стручњака, заговарача морфонолошког начина писања, дат је и коректан одговор: »Приговори да се и код фонетског начина писања морају учити извјесна правила у основи су умјесни, али та су правила далеко једноставнија и разумљивија, па се и овим начином постижу далеко бржи резултати него примјеном етимолошког писања који захтијева петороструко дуже учење.«

Прихваћена је и примједба »да се ова ортографија још увијек није консолидирала у пракси и да се не проводи конзеквентно«, али је указано и на трендове што су јасно одређивали перспективу њеног статуса, посебно је истицана чињеница да тим правописом пишу значајни књижевници, те да је њен најзначајнији атрибут што је подједнако примјенљива и у ћирилици и у латиници.

2.4. Чини се ипак — на темељу образложења из помињаног документа — да је кључни мотив у приклањању »фонетици« била управо подесност ове ортографије за оба писма, латиницу и ћирилицу. Управа је, наиме, морала водити рачуна о распрострањености ћирилице у Босни и

Херцеговини због које је 1880. године и прокламирала паритетност графика. У тим би околностима и увођење »етимологије« изравно протурјечило озваниченој равноправности, јер би се, логично, довео у питање статус ћирилице, што би изазвало и реакције Срба. А увођење фонематског правописа није рјешавало само тај проблем. Био је то и начин којим ће се проширити употреба латинице, чему је управа константно тежила. Влада је то експлицирала и у допису, истакавши како би се озваничењем »фонетике« успјешно остваривала не само обзнањена равноправност, и тако удовољило захтјевима православног становништва, већ би се њеном »конзеквентном употребом у латиници и они приближили том писму.«

3. 0. Заједничко министарство финансија у Бечу, у одговору датираним 28. маја 1883. године, прихватило је овако образложен приједлог, солуцију за фонематску ортографију што ће се званично употребљавати у Босни и Херцеговини, и одобрило штампање буквара (*Прве читанке*) у два писма.⁸

На крају, ваља додати да је ово опредјељење у извјесном смислу убрзало и озваничавање фонематске норме у Хрватској. Наиме, »фонетика« је убрзо уведена и у школе и у издања Матице хрватске, а, по ријечима Вјекослава Клаића, тај је потез Матица направила »зарад Босне, јер је Влада ондје учинила једно и друго, увела фонетски правопис и новије облике у дативу, локативу и инструменталу плурала.«⁹

⁸ АРБиХ ЗМФ бр. 2513/БиХ.

⁹ Цитирано према: Златко Винце, *Путовима хрватскога књижевног језика*, Загреб, 1978, стр. 527.